

Tomaszewski, Jerzy

"Srpen '69. Edice dokumentů", Oldřich Tůma [et al.], Praha 1996 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/2, 307-309

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Manfred Gebhardt, Joachim Küttner, *Deutscher in Polen nach 1945. Gefangene und Fremde*, bearbeitet von Dieter Bingen „Biographische Quellen zur Zeitgeschichte”, Band 19, R. Oldenburg Verlag, München 1997.

Manfred Gebhardt, ur. w 1927 r., do niewoli polskiej dostał się we wrześniu 1945 r. (przedtem był jeńcem radzieckim) i spędził w niej ponad cztery lata, z tego trzy jako robotnik przymusowy nr 330 w górnośląskiej kopalni węgla, a ostatnie kilkanaście miesięcy jako słuchacz, następnie aktywista szkoły dla jeńców w Warszawie. Do Niemiec (NRD) wrócił jako jeden z ostatnich w grudniu 1949 r. Wspomnienia z „najtrudniejszych i najważniejszych” lat swego życia spisał w latach dziewięćdziesiątych. Joachim Küttner, ur. w 1913 r. w niemieckiej rodzinie ziemiańskiej w powiecie jarocińskim, od listopada 1943 r. niezdolny do służby wojskowej, wobec Rosjan i Polaków podawał się za Polaka. Pod fałszywym nazwiskiem przeżył w Polsce 13 lat, zrobił nawet pewną karierę jako leśniczy i strzelec sportowy, uciekł przez Berlin w 1958 r.; wspomnienia spisał na początku lat osiemdziesiątych.

Oba wspomnienia, krańcowo odmienne stylistycznie, pokazujące zupełnie różne warianty losów Niemców w Polsce po 1945 r., łączy plastyczność opisów, zamiłowanie do szczegółu i brak nienawiści do Polaków. Gebhardt i Küttner nie upiększają, piszą o gwałtach, przemocy i śmierci, niemniej z perspektywy lat dostrzegają znacznie więcej niż tylko zemstę Polaków na Niemcach. Gebhardt, typ bardziej intelektualisty (w NRD został redaktorem naczelnym magazynu kulturalnego), opisuje szykany i głód, lecz jego głównym tematem jest ewolucja od na wpółzdziczałego górnika–niewolnika do przekonanego komunisty, pouczającego rodzinę w listach z niewoli o właściwym stosunku do świata; jest to cenne uzupełnienie znanej powieści Hermanna Kanta na ten sam temat. Küttner komunizmu nie był w 1958 r. bliżej niż w 1945 r. UB było zmorem jego życia w Polsce, niemniej opisuje rzeczywistość raczej z perspektywy obywatela państwa stalinowskiego, borykającego się z opresyjnością ustroju, niż Niemca, uwikłanego w schemat powojennej konfrontacji polsko–niemieckiej. Musiał być zresztą przed 1945 r. właścicielem majątku niezwykłym, jako że to właśnie dawni pracownicy–Polacy umożliwili mu w 1945 r. przeżycie i przyjęcie nowej tożsamości. Wspomnienia Gebhardta i Küttnera to pierwszorzędne źródła historyczne, warte udostępnienia czytelnikowi polskiemu. Dieter Bingen wydał je starannie, informując czytelnika niemieckiego obszernie m.in. o stanie badań nad losami Niemców w Polsce po 1945 r.

Włodzimierz Borodziej
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Oldřich Tůma a kol[ektiv], *Srpen '69. Edice dokumentů, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*
a Nakladatelství MAXDORF, Praha 1996, s. 344.

Wydawcy tego zbioru piszą we wstępie: „Podstawową inspiracją dla przygotowania edycji dokumentów dotyczących sierpnia 1969 r. była świadomość faktu, że wydarzenia związane z pierwszą rocznicą okupacji Czechosłowacji przez armie Paktu Warszawskiego nie stały się dotychczas przedmiotem badań i analizy stosownie do ich znaczenia lub dostępnych obecnie podstaw źródłowych” (s. 9). Stwierdzenie to jest niewątpliwie słuszne, choć w niektórych książkach i artykułach znaleźć można informacje o tym, co działo się w Czechosłowacji w drugiej połowie sierpnia 1969 r. Niemniej znaczenie tych demonstracji dla procesu tzw. normalizacji jest zdecydowanie niedoceniane. Wydawcy słusznie podkreślają spontaniczność ruchu protestacyjnego (udało się stwierdzić istnienie tylko jednej, niezbyt dużej organizacji opozycyjnej), nieskoordynowane działania wielu osób,

być może w najlepszym razie parosobowych grup, a zarazem brak jasno sformułowanych celów ruchu, poza chęcią ujawnienia społecznego protestu przeciw militarnej interwencji „zaprzyjaźnionych państw” i obecności wojsk radzieckich w kraju. Natomiast władze przygotowywały się starannie do stłumienia oczekiwanych demonstracji, a powodzenie akcji policyjnej, represje wobec uczestników protestu oraz wprowadzenie w życie norm prawnych ułatwiających zwalczanie wszelkich prób opozycji w przyszłości oznaczało znacznie poważniejszy postęp na drodze „normalizacji” (czyli podporządkowania społeczeństwa narzuconemu siłą systemowi politycznemu) niż zmiany na kierowniczych stanowiskach w państwie i w partii dokonane w poprzednich miesiącach.

Edycja została przygotowana przez zespół w składzie Oldřich J a r o š, František K o u d e l k a, Alena N o s k o v á i O. T ů m a. Wydawcy poprzedzili dokumenty krótkim wstępem przedstawiającym tło historyczne wydarzeń oraz wyjaśnieniami zasad edycji. Kwerenda objęła akta Komunistycznej Partii Czechosłowacji oraz Urzędu Przewodniczącego Rządu Federalnego (w posiadaniu Centralnego Archiwum Państwowego w Pradze), Archiwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Pradze i Brnie oraz kolekcję Komisji Rządowej dla Analizy Wydarzeń z lat 1967–1970 (w posiadaniu Instytutu Historii Współczesnej Akademii Nauk Republiki Czeskiej), a także Archiwum Parlamentu Republiki Czeskiej i Open Society Archives w Budapeszcie. Część dokumentów została odtajniona dopiero w związku z przygotowaniem recenzowanej publikacji.

Zbiór ten daleki jest od kompletności i stanowi jedynie wybór źródeł, które znajdują się w aktach partyjnych i państwowych. Wydawcy zwracają uwagę na ten ich charakter i przestrzegają, że siłą rzeczy daje on jednostronną perspektywę. Zarazem jednak uwzględnienie najważniejszych sprawozdań dotyczących wydarzeń w całej Republice, a także raportów z głównych ośrodków, gdzie rozwinęły się demonstracje (zwłaszcza z Pragi), pozwala zorientować się zarówno w skali wydarzeń, jak też w postępowaniu władz. Dokumenty publikowane są przeważnie w całości, nieliczne opuszczenia odpowiednio zaznaczono, podając w przypisach objętość pominiętych fragmentów oraz ich tematykę.

Tom zawiera 83 pozycje; niektóre z nich zawierają po kilka dokumentów oznaczonych literami (a więc ogółem są 92 dokumenty, w paru przypadkach z załącznikami), lecz ten dodatkowy podział nie został ujawniony w ich wykazie. W załączniku zamieszczono chronologiczny przegląd wydarzeń od 11 czerwca do 5 września 1969, mapki Pragi, Brna i Liberca z zaznaczeniem ważniejszych obiektów (istotne dla zorientowania się w niektórych szczegółach przedstawionych w dokumentach) oraz 26 ilustracji, przeważnie pochodzących ze zbiorów prywatnych. Wszystkie dokumenty opatrzone krótkimi rejestrami i niezbędnymi objaśnieniami, zgodnie z zasadami stosowanymi przy edycji źródeł przez historyków czeskich.

Specyfiką tego zbioru jest to, że większość dokumentów dotyczy krótkiego okresu trzech dni, a daty powstania części pozostałych (ulotek) nie można ściśle ustalić. W tej sytuacji wydawcy zrezygnowali z konsekwentnej chronologii, natomiast przyjęli układ mieszany, częściowo tematyczny i częściowo chronologiczny. Całość materiałów dzieli się na trzy części. Pierwsza — pod tytułem „Przygotowania” — składa się z dwóch działów, ulotek (12 pozycji) przejętych przez organa bezpieczeństwa (StB) od czerwca do sierpnia 1969 r., które są skromną reprezentacją przeszło 13 tys. egzemplarzy (148 rodzajów) zarejestrowanych w tym roku przez StB. W miarę możliwości zaznaczono nakład. Dział następny („Przygotowania Komunistycznej Partii Czechosłowacji i aparatu państwowego”) obejmuje 16 pozycji i zawiera uchwały Prezydium KPCz oraz plany i zarządzenia StB dotyczące sposobu wykorzystania sił policyjnych i wojskowych na wypadek oczekiwanych manifestacji oraz inne dokumenty organów państwowych z tym związane. Część druga („Wydarzenia: 19–22 sierpnia 1969 r.”) zawiera dokumenty organów państwowych relacjonujące, co działo się w Czechosłowacji w krytycznych dniach. Dział pierwszy składa się z 31 zbiorczych sprawozdań (uporządkowanych chronologicznie) ukazujących sytuację w całym państwie ze szczególnym uwzględnieniem Pragi i paru innych miast; nie wszystkie kolejne sprawozdania zostały jednak odnalezione. Dział drugi obejmuje 5 raportów o wydarzeniach w głównych ośrodkach oporu, którymi były Praga, Brno i Liberec. Dział trzeci obejmuje 7 pozycji, które informują o zabitych i rannych w wyniku interwencji sił bezpieczeństwa oraz o usiłowaniach samobójstw. Trzecia część zbioru pod tytułem „Oceny, rezultaty” (11 pozycji) zawiera dokumenty, w których znajdują się dokonane przez władze państwowe i partyjne oceny przebiegu wydarzeń oraz ich skutków, a także decyzje dotyczące przyszłości.

Lektura dokumentów pozwala stwierdzić, że opinia wydawców o społecznym i politycznym znaczeniu manifestacji w pierwszą rocznicę „bratniej pomocy” nie jest przesadna. To prawda, że władze przeceniły zagrożenie, a wiele ocen zawartych w dokumentach grzeszy przesadą. Rozmiary przygotowań świadczą natomiast o poczuciu słabości i przekonaniu, raczej słusznym, że grupa rządząca ówczesnie Czechosłowacją świadoma była braku szerszego oparcia społecznego, toteż utrwalenie swego panowania widziała przede wszystkim

w zastosowaniu siły; plany oddziaływania politycznego (zawarte w niektórych dokumentach) nie miały większego znaczenia. Jakkolwiek siły opozycyjne nie były zorganizowane i nie miały jasno wytyczonych celów działania, to przecież zdecydowana większość ludności kraju pamiętała o nadziejach wiosny 1968 r. i miała poczucie, że została zdradzona. Najbardziej aktywni, nie tylko młodzież, wyszli na ulice, by wyrazić protest. Do dni „aksamitnej rewolucji” była to największa fala manifestacji przeciw narzuconej władzy, a ich brutalne stłumienie doprowadziło do formalnego podporządkowania społeczeństwa rządzącym i rezygnacji z nadziei na demokrację. Wkrótce miały nadejść dalsze, systematyczne represje, nie tak brutalne i bezpośrednie, lecz może nawet bardziej dotkliwe, w tym zwłaszcza usuwanie z pracy osób z rozmaitych względów podejrzanych, przede wszystkim znanych z aktywności w 1968 r. Wprawdzie jesień 1980 r. i echa wydarzeń w Polsce zdawały się ponownie ożywić te nadzieje, lecz doświadczone ciężko społeczeństwo Czechosłowacji liczyło wówczas raczej na zmiany pod wpływem wydarzeń zewnętrznych, a nie na własne siły. Omawiany tom dokumentów pozwala wiele zrozumieć z dziejów Czechosłowacji w ciągu następujących 20 lat.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny